

Sanat Tarihinin Yazma ve Arşiv Kaynakları

Selman CAN*

Giriş

Sosyal Bilimlerde birincil kaynak olarak yazma eserlerin ve arşiv belgelerinin kullanımı, yapılan çalışmaların sağlam temellere dayandırılması açısından son derece önem taşımaktadır.

Türkiye’de sanat tarihi araştırmalarının gelişim sürecine bakıldığında Mimar Sinan üzerine yapılan yayınların dışında bu alanda yazma eserlerin ve arşiv belgelerinin kaynak olarak kullanımına yönelik çalışmaların doyurucu seviyede olmadığı görülür. Sanat tarihi literatürünün daha da zenginleşmesi, farklı yaklaşımların ortaya konulması ve yeni bilgilerin ortaya çıkarılması için belgesel nitelikli araştırmaların artırılması gerekmektedir. Bu alanda yayın yapacakların kullanacakları kaynakların neler olabileceği, içerikleri ve buldukları yerlere ilişkin değerlendirmelere de ihtiyaç vardır. Ancak sanat tarihinin yazma ve arşiv kaynaklarına ilişkin kaleme alınan yazılar bugüne kadar sınırlı sayıda kalmıştır. Sanat tarihi alanında yapılan çalışmaların geçmişe oranla aldığı mesafe göz önüne alındığında bu türden yayınlara ne denli ihtiyaç olduğu açıktır.

Ülkemizde sanat tarihi alanında yapılan çalışmaların geçmişi araştırıldığında bu alanda yazma eserlerin tespiti ve yayınına ilişkin girişimlerin 1930’lu yılların ortalarından itibaren yoğunlaştığı görülür. Bu zamana kadar *İkdam Gazetesi*’nin sahibi Ahmet Cevdet Bey’in özel ilgi alanı dahilinde 1897’de bastığı Mimar Sinan’ın hayatını ve eserlerini içeren *Tezkiretü’l-bünyân* ve birkaç makale halinde yine kendi gazetesinde neşrettiği Mimar Sedefkâr Mehmed Ağa’nın hayatına ilişkin *Risâle-i Mi’mâriyye* dışında önemli bir yayım faaliyeti göze çarpmamaktadır.

Türk Tarih Kurumu’nun “Türk Tarihinin Ana Hatları” ismiyle yürüttüğü proje çerçevesinde “Türklerin Medeniyete Hizmetleri” adı altında bir bölümün bu projeye eklenmesi ile birlikte sanat tarihi alanında da önemli kaynakların ortaya çıkarılması amaçlanır. 1935 yılında başlatılan bu projede Fuat Köprülü başkanlığında; Ahmet Refik Altınay, Sedat Çetintaş, Şevket Aziz Kansu ve Sedat Hakkı Eldem gibi isimlere

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Temel Eğitim Bölümü.

görev verilerek arşiv ve kütüphanelerde Mimar Sinan ile ilgili bilgi ve belgelerin toplanması istenir. Elde edilecek belgelerle Mimar Sinan'a ait bir monografinin ortaya çıkarılması amaçlanır. Bir süre sonra bu heyete Ömer Lütfi Barkan, Rıfki Melül Meriç ve Saim Ülgen de katılarak araştırmaların daha yoğun bir şekilde sürdürülmesi sağlanır. Bu çalışmalar çerçevesinde Mimar Sinan ile ilgili olarak arşivlerde elde edilen belgelerin yanında; *Adsız Risâle*, *Risâletü'l-mi'mâriye*, *Tuhfetü'l-mi'mârîn*, *Tezkiretü'l-ebniye*, *Tezkiretü'l-bünyan*, *Risâle-i pâdişah-nâme* ve *Selimiye Risâlesi* olmak üzere yedi eserin eleştirmeli basımları yapılarak ilim camiasına tanıtılması planlanmıştır. Bunlardan ilk dördü Rıfki Melül Meriç tarafından hazırlanmış ve 1965 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Rıfki Melül Meriç'in dikkat çektiği bu eserler daha sonra Mimar Sinan üzerine yapılan araştırmalarda sıkça kullanılmış, bir kısmının tenkitli yayınları yapılmıştır.

Üzerinde en fazla çalışılan mimarlık tarihi kaynaklarından biri de Sultan Ahmet Camii mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın hayatını anlatan *Risâle-i mi'mâriye* olmuştur. Gerek *Risâle-i mi'mâriye* ve gerekse de Mimar Sinan ile ilgili olarak ortaya çıkarılan yazma eserlerin detaylı olarak birçok yayında işlenmesi ve bunların bir kısmının *TALİD*'in "Türk Mimarlık Tarihi" başlığını taşıyan 13. sayısında da ele alınması nedeniyle burada yalnızca isimlerinin zikredilmesiyle yetinilmiştir.¹

Sanat Tarihi İle İlgili Yazma ve Basma Eserler

Osmanlı mimarisinin otantik yazma kaynakları konusunda önemli bir makale yazmış olan Muzaffer Erdoğan, Mimar Sinan ve Sedefkar Mehmed Ağa ile ilgili bilinen kaynaklara değindikten sonra Ayasofya'nın mimari özellikleri ve İstanbul'un tarihine ilişkin "Kitab-ı Tevârih-i Kostantiniyye" ve "Tarih-i Ayasofya" ile "Tarih-i Kale-i İstanbul" ve "Mabed-i Cami-i Ayasofya" adlı iki eserle birlikte Edirne'nin saray ve kasırlarını konu alan "Rehber-i Seyyahin be-Canib-i Edirne"nin öneminden

1 Bu konuda daha önce yapılmış önemli çalışmalar şöyle sıralanabilir: Sâî Mustafa, *Tezkiretü'l-Bünyan*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1315; Tahsin Öz, *Mimar Mehmet Ağa ve Risâle-i Mi'mâriyye*, İstanbul: Arkitekt Yayınları, 1944; Robert Anhegger, "Eyübî'nin Menâkıb-i Sultan Süleyman'ı", *Tarih Dergisi*, sy. I, 1949, s. 119-138; Rıfki Melül Meriç, *Mimar Sinan: Hayatı-Eseri I: Mimar Sinan'ın Hayatına; Eserlerine Dair Metinler*, Ankara 1965, s. VII-X; Ömür Bakırer, "Mimarlık Tarihi Araştırmalarında Belgelerin Katkıları", Ankara: *Milli Kültür*, c. III, sy. 36, 1982, s. 25-29; Howard Crane, *Risale-i Mi'mariyye: An Early-Seventeenth-Century Ottoman Treatise on Architecture*, Studies in Islamic Art and Architecture, Supplements to Mugarnas, Volume I, Leiden and New York, E.J. Brill: 1987; Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye – Mimar Mehmet Ağa – Eserleri", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. 113-217; Ramazan Şeşen, "Mimar Sinan İle İlgili Yazmalar", Ankara: *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İş Bankası, 1988; Zeki Sönmez, *Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 1988; Metin Sözen-Suphi Saatçi, *Mimar Sinan ve Tezkiretü'l-Bünyan*, İstanbul 1989; Suphi Saatçi, "Tezkiretü'l-Bünyan'ın Topkapı Sarayı Revan Kitaplığı'ndaki Yazma Nüshası", *Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık*, 4, İstanbul 1990, s. 55-102; Eyyübî, *Menâkıb-i Sultan Süleyman (Risâle-i pâdişah-nâme)*, haz. Mehmet Akkuş, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991; Hayati Develi, *Sâî Mustafa Çelebi-Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, Koçbank, İstanbul 2002; İ. Aydın Yüksel, *Risâle-i Mi'mâriyye – Ca'fer Efendi (1023/1614)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2005.

bahsetmektedir.² Yine XVI. yüzyılın ikinci yarısında Edirne'nin mimari anıtları ve tarihi ile ilgili bilgi veren bir başka eser de Hekim Beşir Çelebi tarafından kaleme alınan ve ilk defa 1946 yılında Hikmet Ertaylan tarafından tıpkıbasımı yapılan *Hikâyet-i Beşir Çelebi*'dir.³

İstanbul'da faaliyet gösteren esnaf gruplarının ürettikleri malların ve bunların gerek yurt içi ve gerekse yurt dışından getirtip sattıkları ürünlerin fiyatlarının kayda alındığı narh defterleri, sanat tarihi açısından el sanatlarına ilişkin son derece önemli bilgiler içermektedirler. Malların fiyatları ile birlikte bazen üretici ustaların isimleri ve malzeme detayını içeren bilgilerin yer alması bu defterlerin değerini artırmaktadır. "Es'ar Defteri" olarak da isimlendirilen bu defterlerin gıda ve zaruri ihtiyaçlara ait olan ve birkaç sayfadan oluşanları Osmanlı Arşivi ve Şer'îye Sicilleri içerisinde çok sayıda yer almaktadır. Ancak para ayarlamalarını takip eden dönemlerde bütün esnaf mallarının fiyatlarının yeniden belirlendiği zamanlara ait olanları defterler halinde tutulmuştur. Narh defterlerinden günümüze 1640 tarihli Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi⁴ ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde⁵ bulunan iki nüsha ulaşmıştır. Bunlardan Topkapı Sarayı'ndaki nüshayı Yaşar Yücel⁶ yayınlamış, her iki nüshanın mukayeseli yayını da Mübahat Kütükoğlu yapmıştır.⁷

Sanat tarihi açısından yapı malzemeleri ve fiyatları, inşaat süreci ve inşaat ustaları gibi konular mimari yapının tanımlanması ve değerlendirilmesi açısından fayda sağlamaktadır. Bu açıdan Ayazma Camii⁸ için hazırlanmış olan defter benzeri inşaat kayıt defterleri ve Nuruosmaniye Camii'nin tarihini konu alan *Tarih-i Câmî-i Nuruosmânî*⁹ adlı eser gibi hususi yapı tarihleri önem arz etmektedir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde D.43 numarada kayıtlı üç kutu içinde muhafaza edilmekte olan Süleymaniye Camii İnşaat Defterleri bu konuda en fazla tanınan örneği teşkil eder. Bu defterler Ömer Lütfü Barkan tarafından yayınlanmıştır.¹⁰

2 Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimarisi Tarihinin Otantik Yazma Kaynakları", s. 113-115.

3 *Tarih-i Edirne-Hikâyet-i Beşir Çelebi*, yay. İ. Hikmet Ertaylan, İstanbul: Ayaydın Matbaası, 1946. Ertaylan bu eseri 1960'ta yeniden basmıştır; *Tarih-i Edirne-Hikâyet-i Beşir Çelebi*, haz. İ. Hikmet Ertaylan, İstanbul: İstanbul Üni. Ed. Fak. Yayınları, 1960. Ayrıca bu eser için bkz. Ali Gülcen, *Karamanlı Hekim Beşir Çelebi'nin Edirne Tarihçesi ve Çirmen Sanacak Beyi*, Karaman: Doğuş Matbaası, 1978; A. Osman Uysal, "Hikâyet-i Beşir Çelebi'deki Mimari Tarihi ile İlgili Bilgilerin Analizi", *Milli Kültür Dergisi*, sy. 56, Mart 1987, Ankara 1987, s. 27-33.

4 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Odası, no. 1934.

5 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, no. 5831.

6 Yaşar Yücel, *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygurluk Tarihine Dair Bir Kaynak Esar Defteri (1640 Tarihli)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.

7 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1983.

8 Sadi Bayram – Adnan Tüzen, "İstanbul-Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri (Üsküdar, Sultan III. Mustafa Camii)", *Vakıflar Dergisi*, sy. XXII, Ankara 1991, s. 199-288.

9 Ahmed Efendi, *Tarih-i Câmî-i Şerif-i Nûr-i Osmânî*, İstanbul: Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlavesi, Hilal Matbaası, 1335-1337/1916-18. Bu eserin tanıtımı için bkz. Ali Öngül, "Tarih-i Câmî-i Nuruosmânî", *Vakıflar Dergisi*, sy. XXIV, Ankara 1994, s. 127-146.

10 Ömer Lütfü Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmaretî İnşaatı 1550-1557*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, c. I, 1972, c. II, 1979.

Boğaziçi ve Haliç kıyılarında Osmanlı döneminde inşa edilen sarayların, köşkle-
rin, yalıların, camilerin, mescitlerin, çeşmelerin, kayıkhanelerin, kahvehanelerin,
dükkanların ve mahzenlerin sırasıyla kaydedildikleri Bostancıbaşı Defterleri İstan-
bul'un mimari geçmişine ait kayda değer bilgiler içermektedir. Osmanlı sultanları
saltanat kayığı ile gezerken merak ettikleri yapılar ile ilgili olarak karşısında oturan
bostancıbaşidan bilgi alırlardı. Bostancıbaşı elindeki deftere bakarak yapının mahi-
yetini ve sahibini padişaha arz ederdi. Sultan III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud
(1808-1839) devirlerinden kalan Bostancıbaşı Defterleri, Reşat Ekrem Koçu¹¹ ve
Şevket Rado¹² tarafından yayınlanmışlardır.

Evlîya Çelebi Seyahatnamesi Osmanlı coğrafyasının pek çok bölgesinde yolları ve
şehirleri tanımlarken mimari anıtlar hakkında da gerek yapısal ve gerekse de sayısal
bilgiler vermektedir.¹³ Yüksel Y. Demircanlı, seyahatnamenin sanat tarihi açısından
ne denli önemli bir kaynak olduğunu yalnızca İstanbul'daki yapıları ele alarak ortaya
koymuştur.¹⁴

İstanbul'daki cami ve mescitlerin inşa, tamir ve kitabeleri yanı sıra bu yapıların
banilerine ilişkin zengin içeriği ile Hafız Hüseyin Ayvansarayî'nin *Hadikatü'l-cevâmi'*
adlı eseri sanat tarihi araştırmacılarının en önemli kaynaklarından birini teşkil eder.¹⁵

Sanat tarihinin kapsamı içerisinde doğrudan sanatsal olaylara ve kişilere ait yaz-
malar yanında *Tevârih-i Âli Osman*,¹⁶ *Tarih-i Naîma*,¹⁷ *Tarih-i Atâ*,¹⁸ *Tarih-i Cevdet*,¹⁹
*Tarih-i Lütüf*²⁰ gibi Osmanlı tarih yazıcılarının eserlerinde de sanatsal sipariş, görev-
lendirme, kaynak tahsisi, esnaf sorunları, hammadde temini, temel atma ve açılış
törenleri, sanat siyaset ilişkileri gibi farklı başlıklar altında önemli bilgilere ulaşmak
mümkündür. Aliye Öten'in hazırlamış olduğu *Lütüfî Paşa Tarihi*'ndeki imar ve inşa
faaliyetlerini konu alan yüksek lisans tezi bu türden tarihî kaynakların sanat tarihi
açısından nedenli zengin materyal barındırdıklarını göstermektedir.²¹

1873 Viyana Dünya Sergisi için Nafia Nazırı İbrahim Edhem Paşa'nın himayesi
altında klasik Osmanlı mimarisinin özelliklerini tanıtmak amacıyla P. Montani,
Boğos Şaşıyan ve E. Maillart'a hazırlattırılan *Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî*, XIX. yüzyıl
sonlarında Osmanlı mimarisindeki üslup karmaşasına yön verme açısından önemli

11 Reşad Ekrem Koçu, "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, sy. IV, İstanbul
1958, s. 39-90.

12 Şevket Rado, "Bostancıbaşı Defteri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Temmuz 1972, sy. 6, İstanbul
1972.

13 Evliya Çelebi, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Zuhuri Danişman, 10 cilt, İstanbul 1969.

14 Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*,
İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, ts.

15 Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, İstanbul 1281.

16 Aşıkpaşazâde Tarihi, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul 1332.

17 Mustafa Naîma, *Tarih-i Naîma*, c. I-VI, Matbaa-i Amire, İstanbul 1282.

18 Tayyar-zâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Ata*, İstanbul 1293.

19 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. I-VI, İstanbul: Hikmet Neşriyat, ts.

20 Ahmet Lütüfî, *Tarih-i Lütüfî*, İstanbul 1291.

21 Aliye Öten, "Lütüfî Paşa Tarihi'nde İmar ve İnşa Faaliyetleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans
Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

bir işlev üstlenen eser olmuştur. Türkçe, Fransızca ve Almanca olarak üç dilde metinler ve çizimlerden oluşan *Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî*, Osmanlı döneminde basılan ilk mimarlık tarihi kitabı olma özelliğini de taşımaktadır.²²

Osmanlı'da minyatür sanatının gelişimi ve sanatçıları ile Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kuruluşu ve bu dönemdeki ressamın faaliyetlerine ilişkin Halil Edhem'in²³ hazırladığı 1970 yılında Latin harflerine aktarılan²⁴ *Elvâh-ı Nakşiye Koleksiyonu* adlı eser bu alanın vazgeçilmez el kitaplarından biridir.

Mimarlık tarihi dışında sanat tarihinin konuları içerisinde önemli bir yer tutan kitap sanatlarına ilişkin yazmalar da sınırlı sayıdadır. Osmanlı'daki hattat ve kitap sanatçıları konu alan *Menâkıb-ı Hünerverân*, Gelibolulu Mustafa Ali'nin en tanınan eserlerinden biridir.²⁵ Hat sanatı ile ilgili olarak, *Hat ve Hattâtân*,²⁶ *Mîzânü'l-hat*,²⁷ *Terceme-i Risale Fi'l-hat*²⁸ ve Tuhfe-i Hattâtîn²⁹ gibi eserler en önde sıralana bilir.³⁰ Ebru sanatı ile ilgili olarak da günümüze kadar ulaşmış tek eser Uğur Derman Koleksiyonu'nda yer alan *Tertib-i Risale-i Ebrû*'dur. Müellifi bilinmeyen ve 1608 tarihini taşıyan bu eserde ebruda kullanılan boya renklerinin özellikleri ve hazırlanışları ile kağıt boyama ve âhârlama (cilâlama) usulleri de sıralanmıştır.³¹ Ebruya ilişkin Ali Emiri Kütüphanesi, Tarih Kısmı 809 numaralı yazmada kısa bir tarifi yer aldığı da bilinmektedir.³² Ayrıca yazma eser kütüphanelerinde yer alan ve yapıldıkları dönemlerin giyim kuşamını, tören ve şenliklerini, mimari ve coğrafi özelliklerini yansıtan özellikleriyle belgesel değer taşıyan çok sayıda minyatürlü yazmalar da sanat tarihinin en önemli birincil kaynakları arasında bulunmaktadır.³³

22 P. Montani -Boğos Şaşıyan- E. Maillart, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî*, İstanbul 1873. *Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî* ile ilgili olarak ayr. bkz. Ahmet A. Ersoy, "The Usul-i Mimari-i Osmani: A Source of Revival in Ottoman Architecture", *10th International Congress of Turkish Art, Geneva 17-23 September 1995*, (Geneve, 1999), p. 291-295; Turgut Saner, "19. Yüzyıl Yeni Türk Mimarlığında Antik Anlayış", *Yapı Dergisi*, sy. 211, Haziran 1999, s. 71-78; Nurcan Yazıcı, "Osmanlı'nın İlk Mimarlık Kitabı: Usul-i Mimari-i Osmani", *Arkitekt*, sy. 497, Temmuz-Ağustos 2003, s. 12-19; Nurcan Yazıcı, "Osmanlı'nın Mimar Sinan Eserlerine Bakışı: Usûl-i Mi'mari-i Osmânî ve Sinan", *Mimar Sinan'ı Anma Etkinlikleri 2010 Sinan ve Çağı Uluslararası Sempozyumu*, 8-11 Nisan Kayseri (Özet Kitabı), s. 27-31.

23 Halil Edhem, *Elvâh-ı Nakşiye Koleksiyonu*, İstanbul 1340.

24 Halil Edhem, *Elvâh-ı Nakşiye Koleksiyonu*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.

25 Gelibolulu Mustafa Ali, *Menâkıb-ı Hünerverân*, İstanbul 1926. Bu eserin tahlilli yayını için bkz. Müjgan Cumbur, *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menâkıb-ı Hünerverân)*, Ankara 1982.

26 Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305.

27 Mustafa Hilmi Hakkâ-zâde, *Mîzânü'l-hat*, İstanbul 1986.

28 Abdullah Sayrâfi, *Terceme-i Risâle Fi'l-Hatt*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, no. 289/2.

29 Süleyman Sadettin Müstakim-zâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.

30 Hat sanatı alanında geniş bir bibliyografya için bkz. Ali Haydar Bayat, *Açıklamalı Hüsn-ü Hat Bibliyografyası*, İstanbul 2002.

31 Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebrû*, Akbank Yayınları, İstanbul 1977, s. 27.

32 Uğur Derman, *a.g.e.*, s. 29.

33 Türk minyatür sanatının özellikleri ve kaynakları için bkz. Nurhan Atasoy - Filiz Çağman, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul 1974; Filiz Çağman- Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, İstanbul 1979; Banu Mahir, *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul: Kalcı Yayinevi, 2005.

Sanat Tarihinin Arşiv Kaynakları

Sanat tarihine ilişkin sınırlı sayıda yazma ve basma eserin yanında Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi, Vakıf Kayıtlar Arşivi, Meşihat Arşivi ve Tapu Arşivi gibi binlerce belgeyi uhdelerinde barındıran arşivler sanat tarihi çalışmaları için bâkir bir alan olarak karşımızda durmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi bünyesinde 40 milyonu aşkın belgenin tasnifi yapılmış durumdadır. Sanat tarihinin ilgi alanına giren pek çok konuya ilişkin binlerce belge arşivin çeşitli fonları arasında yer almaktadır. Arşiv belgeleri içerisinde, konuları ve yazışmaların yapıldığı birimler itibariyle doğrudan sanat tarihini ilgilendiren fonlar ilk anda tespit edilebilse de çok farklı tasnifler içerisinde de umulmadık evrak, dosya ve defterlerden birçok belge ve bilgiye ulaşılabilmektedir. Ancak bu türden belge taramaları için süreklilik arz eden planlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Bina inşa ve keşif kayıtları, işçi ücretleri, malzeme üretimi ve fiyatları, mimarlık örgütü ve mimarlar (atamaları, azilleri ve görev aldıkları yapılar), saray sanatçıları (ehl-i hiref) ve esnaf grupları için Maliyeden Müdevver Defterler, Mühimme Defterleri, Kamil Kepeci Tasnifi, Küçük Ruznâme Kalemi kayıtları son derece önemli bilgiler içermektedir. XVI. yüzyıla ait 107 mimarın faaliyetlerine ilişkin bilgilerin sıraladığımız tasniflerden Abdülkadir Dündar tarafından çıkarılması, mimarlık tarihimiz açısından nedenli önemli olduklarını ortaya koymaktadır.³⁴ Yine bu türden bilgiler Hatt-ı Humayunlar, İradeler, Bab-ı Defteri Bina Eminliği ve Şehremini, Ruznamçe Defterleri, Bab-ı Asafi Ruus Kalemi Defter ve Dosyaları, Esnaf ve İhtisab Defterleri, Nizamât Defterleri, Cevdet Tasnifi'nin özellikle Saray, Belediye, Dahiliye, Maarif, Nafia ve Maliye kısımları ile Yıldız Evrakı içerisinde yer edinmektedir. Plan-Proje-Kroki katalogu içerisinde bini aşkın özellikle son döneme ait plan, proje, levha, fotoğraf ve resim yer almaktadır. Sarayların inşa, bakım ve onarımları için Hazine-i Hassa Defterleri ön plana çıkmaktadır.³⁵

Kataloglarını son yıllarda bilgisayar ortamına aktaran ve tasnif çalışmalarını geçmiş dönemlerle mukayese edilmeyecek derecede hızlandıran Başbakanlık Osmanlı Arşivi, sanat tarihi alanında da birçok yeni araştırmanın ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Türk mimarları ve mimarlık teşkilatına ilişkin Ahmet Refik Altunay,³⁶ İzzet Kumbaracılar,³⁷ Zarif Orgun,³⁸ Şerafettin Turan³⁹ ve Orhan Erdenen'in⁴⁰ yapmış ol

34 Abdülkadir Dündar, "XVI. Yüzyıl Bazı Mimarları", *AÜİFD*, c. XLIII, sy. I, Ankara 2002, s. 231-262.

35 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995.

36 Ahmet Refik Altunay, *Türk Mimarları*, İstanbul 1937; Ahmet Refik Altunay, *Türk Mimarları, Hazine-i Evrak Vesikalarına Göre*, yay. haz. Zeki Sönmez, İstanbul 1977.

37 İzzet Kumbaracılar, "Türk Mimarları", *Arkitekt*, sy. II, İstanbul 1937, s. 59-60.

38 M. Zarif Orgun, "Hassa Mimarları", *Arkitekt*, sy. 10, 1938, s. 333-342.

39 Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. I, sy. I, 1964, s. 157-202.

40 Orhan Erdenen, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatı", *Mimarlık*, sy. 27, İstanbul, 1966, s. 15-18. Orhan Erdenen, "Osmanlılar'da Mimarlık Teşkilatı", *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl 2, c. II, sy. 12, Ocak 1967, s. 44-52.

dukları yayınlar yeni belge ve bilgilerle Erhan Afyoncu,⁴¹ Fatma Afyoncu,⁴² Abdülkadir Dündar⁴³ ve tarafımızdan⁴⁴ yapılan çalışmalarla artırılmıştır. Yapı onarımları ve tamirleri ile ilgili Ayşe Üstün⁴⁵ ve Deniz Mazlum'un⁴⁶ doktora tezleri de Osmanlı arşivinin çeşitli fonlarından faydalanılarak üretilmiş eserlerdir.

Osmanlı'da saray adına iş yapan sanatçı topluluklar *ehl-i hiref* adı altında bölükler halinde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Yükselme döneminde sayıları kırkı bulan bu bölükler arasında; hattatlar, nakkaşlar, mücellitler, zergerler (kuyumcular), zerduzlar (altın iplikle işleme yapanlar), kürkçüler, muzedüzânlar (çizme yapanlar), kaliçe-bâfanlar (halı dokuyanlar), saraçlar, saatçiler, kılıççılar, çilingirler gibi sanat erbabı yer almaktaydı. Üçer aylıklar halinde tutulan maaş defterlerinden isimlerini öğrendiğimiz ehl-i hiref mensuplarının durumlarına ilişkin Rıfki Melül Meriç,⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı,⁴⁸ Filiz Çağman⁴⁹ ve Abdullah Uysal⁵⁰ önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların üzerine son dönemlerde Hilal Kazan,⁵¹ Ünal Mamur⁵² ve Bahattin Yaman'ın⁵³ tezleri eklenmiştir.

41 Erhan Afyoncu, "XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları", *Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir, 1999, s. 207-216.

42 Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara 2001.

43 Abdülkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. Ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

44 Selman Can, "Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi", Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 2002; Selman Can, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı", *Sanat*, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, sy. 12, Kasım 2007, s. 103-113; Selman Can, *Belgelerle Çırağan Sarayı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

45 Ayşe Üstün, "Osmanlı Arşivindeki İstanbul Cami ve Türbelerinin Tamirleriyle İlgili Belgeler", Yayınlanmamış Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

46 Deniz Mazlum, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında 22 Mayıs 1766 İstanbul Depremi ve Ardından Gerçekleştirilen Yapı Onarımları*, Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2001.

47 Rıfki Melül Meriç, *Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1953; Rıfki Melül Meriç, *Türk Cild Sanatı Tarihi Araştırmaları I: Vesikalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1954; Rıfki Melül Meriç, "Türk Sanatı Tarihi Vesikaları", *Türk Sanatı Tarihi Araştırmaları ve İncelemeleri I*, İstanbul 1963.

48 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu, 1986, s. 23-76.

49 Filiz Çağman, "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul 1988, s. 73-77.

50 Abdullah Uysal, *Zanaatkârlar Kanunu (Kanunnâme-i Ehl-i Hiref)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982.

51 Hilal Kazan, "Ehl-i Hiref Defterlerinde Katipler (Cemâat-i Kâtibân-ı Kütüb)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

52 Ünal Mamur, *T.C. Başbakanlık Arşivi Kamil Kepeci Tasnifi 7234 nolu Defterde Ehl-i Hiref*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

53 Bahattin Yaman, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

Topkapı ve Dolmabahçe gibi saray arşivleri sanat tarihi açısından el değmemiş binlerce belgeye sahiptirler. En eskisi Sultan Orhan zamanına kadar giden Topkapı Sarayı Arşivi belgeleri Osmanlı saraylarının içyapısı, teşrifatı, törenleri, giysi ve kıyafetleri gibi birçok konuda bilgiler içermektedirler. Topkapı Sarayı'nın arşiv yönünden zenginliğini sergileyecek katalog yayını bu güne kadar ne yazık ki yapılabilmiş değildir. Yalnızca fermanlara ilişkin bir katalog yayınlanmış,⁵⁴ bunun devamı gelmemiştir.

Topkapı Sarayı dışında ikinci saray arşivi Dolmabahçe'de bulunmaktadır. İnce tasnifi yapılmamış olan Dolmabahçe Sarayı Arşivi'nde özellikle Hazine-i Hassa'ya ait evrakın mimariye ilişkin kısımları sanat tarihi araştırmacıları için ilgi çekicidir. Hazine-i Hassa defterleri ve dosyaları arasında Ebniye-i Seniyye'ye ait kayıtlar geç dönem Osmanlı mimarlık tarihinin en önemli belgelerini içermektedirler. Özellikle saray ve kasırların inşa ve onarımlarına yönelik keşifler, kontratlar, malzeme alımları ve sipariş pusulaları zengin bir malzeme sunmaktadır. Dolmabahçe, Çırağan, Beylerbeyi, Yıldız gibi saray yapılarının inşa süreçleri ve bilinmeyen yönleri Hazine-i Hassa evrakı arasında bulunmaktadır.

Selçuklu, Beylikler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemine ait binlerce vakfın vakfiye, kayıt ve defterlerinin yer aldığı Vakıf Kayıtlar Arşivi, vakıf eserlerinin bânilerine, inşa ve tamirlerine ilişkin hüküm ve düzenlemelerin kaynağını oluşturmaktadır. 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren vakıf arşivlerinde önemli çalışmalar başlatılmış, vakfiyeler ve belgeler bir seri halinde yayın hayatına kazandırılmaya çalışılmıştır. 1960'lı yılların sonlarına kadar Ahmet Refik Altınay, Halil Edhem, A. Şerif Beygu, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Fuat Köprülü, Rıfık Memlül Meriç, H. Baki Kunter, İ. Hakkı Konyalı, Muallim Cevdet, Osman Nuri Ergin, Tayyib Gökbilgin gibi isimler kitabe, vakfiye ve belgelerin okunup yayınlanması hususunda büyük emek sarf etmişlerdir.⁵⁵

Şer'îye sicilleri Osmanlı dönemi mahkeme kayıtları olması açısından sosyal hayatın aynası konumundadırlar. Ticari, iktisadi, hukuki pek çok problemin yanında vakıf, gedik, narh ve benzeri sosyal müesseselerin kayıtlarını da şer'îye sicillerinde bulmak mümkündür. Şer'îye sicillerinin çoğunluğu İstanbul Müftülüğü, Topkapı Sarayı, Diyarbakır, Gaziantep, Ankara, Adana, Konya, İzmir, Manisa ve Bursa müzelerinde yer almaktadır. Türkiye'de bulunan bütün şer'îye sicillerinin bir merkezde toplanması çalışmaları 1979-1980 yıllarında yürütülmüş ancak sonuçsuz kalmıştır.⁵⁶

Sonuç

Sanat tarihine ilişkin yazma kaynaklar günümüze ulaşan eserler itibariyle oldukça sınırlı sayıdadır. Osmanlı mimarlık geleneğinde mimarların eserleri ve hayat hikâyelerine ilişkin biyografiler (menâkıbnâmeler) kaleme alınması Mimar Sinan ve Mimar Sedefkâr Mehmed Ağa dışında görülmemektedir. Bunda Osmanlı geleneğinde sanatçının bireysel kişiliğini eserlerinden ön plana çıkarmama konusundaki klasik tavrı etkili olmuştur. Bilgiyi şifahi olarak usta-çırak ilişkisi ile aktaran bir geleneğin

54 *Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Katalogu: Fermanlar*, İ. Kemal Baybora, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Ülkü Altındağ, Ankara: TTK, 1985.

55 Bu isimlerin yayınlarına ilişkin bkz. Ayla Ödekan, *Türkiye'de 50 Yılda Yayınlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile İlgili Yayınlar Bibliyografyası (1923-1973)*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1974; Yavuz Tiryaki, *Türkiye'de Yayınlanmış Türk ve İslam Sanatı Makaleler Bibliyografyası I: Yarı Periyodikler (1943-1977)*, İstanbul 2002.

56 Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, c. I, Ankara 1988, s. 63.

yazılı kaynak bırakmaması nedeni ile sanatın bütün dallarına ilişkin üretim yapanların eğitim safhaları, kendi terminolojileri ve ürettikleri malların detaylarıyla ilgili bilgilerden mahrum durumdayız. Bu türden bir gelenek toplumsal değişimlerin hızlı yaşandığı dönemlerde sakıncalarını ortaya çıkarmakta ve değişen alışkanlıklara paralel olarak yerleşen yeni beğeniler eskiye ait her şeyin kısa süre içerisinde kaybolmasına yol açmaktadır.

Sınırlı sayıdaki yazma kaynakların aksine arşiv malzemesi sanat tarihi araştırmacıları için sınırsız bir imkân sağlamaktadır. Bireylerin yazılı kaynak bırakmama konusundaki alışkanlıklarının tam tersi olarak devletin hemen her alanda titiz bir şekilde kayda aldığı vesikalar bugün milyonları aşan sayıları ile araştırmacıları beklemektedir.

Sanat tarihi alanında yapılan çalışmaların çoğalmasına paralel olarak konu sıkıntısı çekilmekte, bu durum tekrarları da beraberinde getirmektedir. Arşivlerin zengin malzemesi yeni konuların işlenmesini sağlayacaktır. Arşivlere dayalı olarak yapılacak araştırmalar yayınların niteliğini de artıracaktır. Sorgulamadan yapılan tekrarların yanlış ve eksik yönlerini belgeye dayalı çalışmalar ortaya çıkaracaktır.

1970'lere kadar Osmanlı'dan temel alarak yetişmiş bilim adamlarının Osmanlıcaya olan hâkimiyetleri ile arşivlerde yaptıkları çalışmalar çok verimli bir dönemin yaşanmasını sağlamıştır. Ancak erken dönem arşiv çalışmalarının belirli bir disiplinden uzak olması ve kullanılan belgelerin tam olarak künyelerinin yayınlarda belirtilmemesi en büyük eksiklikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Künyeleri belirtilen belgelerde de sonradan yapılan tasniflerle belge numaralarının değiştirilmesi nedeni ile ulaşım güçlüğü çekilmektedir. Sosyal bilimlerde üslup ve disiplin sorunu yakın dönemlerde rayına oturmaya başlamış olsa da halen bazı yönleri ile eski alışkanlıkların kalıntıları devam etmektedir.

Son dönemlerde sanat tarihçileri arasında arşivlerin kullanımında bir artış görülse de bunun istenilen seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir. Arşivlerimizde tasnif çalışmaları devam etmektedir. Böylesine bir zengin kaynağın daha fazla araştırmacı tarafından değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu alanda en önemli sorun belgeleri okuyup değerlendirebilecek seviyede Osmanlıca bilgisine sahip sanat tarihçilerin çok az sayıda olmasıdır. Sanat tarihi eğitimi formasyonunun bu türden araştırmaları yürütecek bir birikimi öğrencilere sunmaması bu sorunun temel sebebi olarak görülmektedir.

Kaynakça

- Abdullah Sayrâfi, *Terceme-i Risâle Fi'l-Hatt*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, no. 289/2.
- Afyoncu, Erhan, "XVI. Yüzyılda Hassa Mimarları", *Prof.Dr. İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s. 207-216.
- Afyoncu, Fatma, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Ankara 2001.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, c. I-VI, İstanbul: Hikmet Neşriyat, ts.
- Ahmed Efendi, *Tarih-i Câmî-i Şerif-i Nûr-i Osmânî*, Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası İlavesi, İstanbul: Hilal Matbaası, 1335-1337/1916-18.
- Ahmet Lütfî, *Tarih-i Lütfî*, İstanbul 1291.
- Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, c. I, Ankara 1988.
- Anhegger, Robert, "Eyübî'nin Menâkıb-i Sultan Süleyman'ı", *Tarih Dergisi*, sy. I, 1949, s. 119-138.

- Aşıkpaşazâde Tarihi, *Tevârih-i Âli Osman*, İstanbul 1332.
- Atasoy, Nurhan-Çağman, Filiz, *Turkish Miniature Painting*, İstanbul 1974.
- Bakır, Ömür, "Mimarlık Tarihi Araştırmalarında Belgelerin Katkıları", Milli Kültür, c. III, sy. 36, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 25-29.
- Barkan, Ömer Lütfü, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı 1550-1557*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, c. I, 1972, c. II, 1979.
- Bayram, Sadi – Tüzen, Adnan, "İstanbul-Üsküdar Ayazma Camii ve Ayazma Camii İnşaat Defteri (Üsküdar, Sultan III. Mustafa Camii)", *Vakıflar Dergisi*, sy. XXII, Ankara 1991, s. 199-288,
- Can, Selman, *Belgelerle Çırağan Sarayı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Can, Selman, "Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi", Yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 2002.
- Crane, Howard, *Risale-i Mi'mariyye: An Early-Seventeenth-Century Ottoman Treatise on Architecture*, Studies in İslamic Art and Architecture, Supplements to Mugarnas, Volume I, E.J. Brill: Leiden and New York, 1987.
- Cumbur, Müjgan, *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menâkıb-ı Hünerverân)*, Ankara 1982.
- Çağman, Filiz, "Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul 1988, s. 73-77.
- Demircanlı, Yüksel Yoldaş, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü, ts.
- Derman, Uğur, *Türk Sanatında Ebrû*, İstanbul: Akbank Yayınları, 1977.
- Develi, Hayati, *Sâi Mustafa Çelebi-Yapılar Kitabı: Tezkiretü'l Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*, İstanbul: Koçbank, 2002.
- Dündar, Abdülkadir, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. Ve XIX. Yüzyıl)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Dündar, Abdülkadir, "XVI. Yüzyıl Bazı Mimarları", *AÜİFD*, c. XLIII, sy. I, Ankara 2002, s. 231-262
- Erdoğan, Muzaffer, "Osmanlı Mimarisi Tarihinin Otantik Yazma Kaynakları", *Vakıflar Dergisi*, sy. VI, İstanbul: İstanbul: Baha Matbaası, 1965, s. 111-136.
- Ersoy, Ahmet A., "The Usul-i Mimari-i Osmani: A Source of Revival in Ottoman Architecture", *10th International Congress of Turkish Art, Geneva 17-23 September 1995*, (Geneve, 1999), p.291-295.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Zuhuri Danışman, c. X, İstanbul 1969.
- Eyyübî, *Menâkıb-ı Sultan Süleyman (Risâle-i Pâdişâh-nâme)*, haz. Mehmed Akkuş, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1991.
- Gelibolulu Mustafa Ali, *Menâkıb-ı Hünerverân*, İstanbul 1926.
- Gökyay, Orhan Şaik, "Risale-i Mimariyye – Mimar Mehmet Ağa – Eserleri", *Ord.Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 113-217.
- Gülcan, Ali, *Karamanlı Hekim Beşir Çelebi'nin Edirne Tarihçesi ve Çirmen Sanacak Beyi*, Karaman: Doğu Matbaası, 1978.
- Habib Efendi, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305.
- Hafız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, İstanbul 1281.
- Halil Edhem, *Elvâh-ı Nakşiye Koleksiyonu*, İstanbul 1340.
- Kazan, Hilal, "Ehl-i Hiref Defterlerinde Katipler (Cemâat-i Kâtibân-ı Kütüb)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

- Koçu, Reşad Ekrem, "Bostancıbaşı Defterleri", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, sy. IV, İstanbul 1958, s. 39-90.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1983.
- Mamur, Ünal, "T.C. Başbakanlık Arşivi Kamil Kepeci Tasnifi 7234 nolu Defterde Ehl-i Hiref", Yayınlanmamış Yüksek Lisan tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1999.
- Meriç, Rıfki Melül, *Mimar Sinan: Hayatı-Eseri I: Mimar Sinan'ın Hayatına; Eserlerine Dair Metinler*, Ankara 1965.
- Mustafa Hilmi Hakak-zâde, *Mizânü'l-hat*, İstanbul 1986.
- Mustafa Naîma, *Tarih-i Naîma*, c. I-VI, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1282.
- Öngül, Ali, "Tarih-i Câmî-i Nuruosmânî", *Vakıflar Dergisi*, sy. XXIV, Ankara 1994, s. 127-146.
- Öten, Aliye, "Lütfi Paşa Tarihi'nde İmar ve İnşa Faaliyetleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Öz, Tahsin, *Mimar Mehmet Ağa ve Risâle-i Mi'mâriyye*, İstanbul: Arkitekt Yayınları, 1944.
- P. Montani -Boğos Şaşıyan- E. Maillart, *Usûl-i Mi'mârî-i Osmânî*, İstanbul 1873.
- Rado, Şevket, "Bostancıbaşı Defteri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Temmuz 1972, sy. 6, İstanbul 1972.
- Saatçi, Suphi, "Tezkiret-ül Bünyan'ın Topkapı Sarayı Revan Kitaplığı'ndaki Yazma Nüshası", *Topkapı Sarayı Müzesi, Yıllık: 4*, İstanbul 1990, s. 55-102.
- Saatçi, Suphi, *Bir Osmanlı Mucizesi Mimar Sinan*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Sâî Mustafa, *Tezkiretü'l-bünyân*, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1315.
- Sönmez, Zeki, *Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 1988.
- Sözen, Metin-Saatçi, Suphi, *Mimar Sinan ve Tezkiretü'l Bünyan*, İstanbul 1989.
- Süleyman Sadettin Müstakim-zâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, İstanbul 1928.
- Şeşen, Ramazan, "Mimar Sinan İle İlgili Yazmalar", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Ankara: İş Bankası, 1988, s. 269-275.
- Şeşen, Ramazan, "Mimar Sinan Hakkındaki Kaynaklar", *II. Uluslar arası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri*, vol. II, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, 186.
- Tarih-i Edirne-Hikayet-i Beşir Çelebi*, yay. İ. Hikmet Ertaylan, İstanbul: Ayaydın Matbaası, 1946.
- Tayyar-zâde Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, İstanbul 1293.
- Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Katalogu: Fermanlar*, İ. Kemal Baybora, İ. Hakkı Uzunçarşılı, Ülkü Altındağ, Ankara: TTK, 1985.
- Turan, Şerafettin, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. I, sy. I, 1964, s. 157-202.
- Uysal, A. Osman, "Hikâyet-i Beşir Çelebi'deki Mimari Tarihi ile İlgili Bilgilerin Analizi", *Milli Kültür Dergisi*, sy. 56, Mart 1987, Ankara 1987, s. 27-33.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri", *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 23-76.
- Üstün Ayşe, "Osmanlı Arşivindeki İstanbul Cami ve Türbelerinin Tamirleriyle İlgili Belgeler", Yayınlanmamış Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Yaman, Bahattin, *Osmanlı Saray Sanatkârları 18. Yüzyılda Ehl-i Hiref*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008.

- Yazıcı, Nurcan, "Osmanlı'nın İlk Mimarlık Kitabı: Usul-i Mimari-i Osmani", Arkitekt, sy. 497, Temmuz-Ağustos 2003, s. 12-19.
- Yücel, Yaşar, *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygurluk Tarihine Dair Bir Kaynak Esar Defteri (1640 Tarihli)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992.
- Yüksel, İ. Aydın, *Risâle-i Mi'mâriyye – Ca'fer Efendi (1023/1614)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 2005.

Sanat Tarihinin Yazma ve Arşiv Kaynakları

Selman CAN

Özet

Sosyal bilimlerde birincil kaynak olarak yazma eserlerin ve arşiv belgelerinin kullanımı, yapılan çalışmaların sağlam temellere dayandırılması açısından son derece önem taşımaktadır.

Türkiye'de sanat tarihi araştırmalarının gelişim sürecine bakıldığında Mimar Sinan üzerine yapılan yayınların dışında bu alanda yazma eserlerin ve arşiv belgelerinin kaynak olarak kullanımına yönelik çalışmaların doyurucu seviyede olmadığı görülür. Sanat tarihi literatürünün daha da zenginleşmesi, farklı yaklaşımların ortaya konulması ve yeni bilgilerin ortaya çıkarılması için belgesel nitelikli incelemelere ihtiyaç vardır. Bu makalede sanat tarihinin yazma ve arşiv kaynaklarının tanıtımının yanı sıra, söz konusu alanda günümüze kadar yapılan yayınlar üzerine bir değerlendirme bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarisi, Mimar Sinan, Osmanlı Arşivleri, Yazma Kaynaklar, Osmanlı Sanatı

Manuscript and Archival Sources of Art History

Selman CAN

Abstract

The use of manuscripts and archival documents as primary sources in social sciences is extremely important in terms of situating theories on firm grounds. As far as the development process of art history studies in Turkey is concerned, it is observed that the studies with regard to the use of manuscripts and archival documents as sources are insufficient except for those on Architect Sinan. Documentary studies are needed to enrich the literature of art history, to introduce different approaches and to reveal new information. This article contains an evaluation of studies conducted in this field up to the present day as well as an introduction of manuscripts and archival sources of art history.

Keywords: Ottoman Architecture, Architect Sinan, Ottoman Archives, Manuscript Sources, Ottoman Art